TOG‘AY MURODNING “OTAMDAN QOLGAN DALALAR” ROMANIDA TAKRORLAR LINGVOPOETIKASI

Uskanov Kaxramon Xolikulovich
JDPU o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Tog‘ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” romanida takrorlarning o‘rni uslubiy xususiyatlari, asarda takrorlar lingvopoetikasi xususida fikr yuritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Badiiy asar g‘oyasi, lingvopoetika, roman poetikasi, takrorlar lingvopoetikasi.*

Lingvopoetik tahlilda badiiy matnda poetik aktuallashgan til vositalarini aniqlash ham muhim tamoyillardandir. Bunday vositalarning lingvistik va badiiy mohiyatini ochib berish orqali badiiy mazmunning shakllanishi va ifodalanishi mehanizimlarini aniq tasavvur qilish mumkin.

O‘tgan asrning 30-yillarida atoqli rus tilshunosi L.V.Shcherba matn lingvistik talqinining asosiy vazifasi “adabiy asarning g‘oyasi va u bilan bog‘liq emotsional mazmunni ifodalaydigan til vositalarini ko‘rsatish” ekanligini ta’kidlagan edi”[3]

Badiiy matnda poetik aktuallashgan til vositalari ana shu tarzda baholanadi.

Badiiy matnning lingvopoetik tahlilida badiiy asar tilining, xususan tahlil etilayotgan matn tilining umumxalq tili, uning turli ko‘rinishlari va adabiy tilga munosabatini nazarda tutish ham yana bir tamoyildir. V.V.Vinogradov “Badiiy adabiyot tili haqida” nomli asarida ta’kidlanganidek badiiy adabiyot tilining tarixiy harakatini umumxalq tili hamda uning turlari tarmoqlanishi tarixidan tamoman ajratilgan holda o‘rganishning mumkin emasligi shubhasiz. Umumxalq tili, uning turli xududiy va ijtimoiy ko‘rinishlari bilan adabiy til o‘rtasidagi munosabatlar tabiatining o‘zgaruvchan bo‘lganligi uchun badiiy adabiyot tilining tarixiy harakatini umumxalq tili hamda adabiiy tili bilan aloqalari, hankorligi ham tarixan o‘zgarib boradi.[4] Shuning uchun badiiy matn nuqtai nazaridan o‘rganilar ekan, unda til birliklariga baho berganda bu birliklarning umumxalq tilidagi va adabiy tildagi maqomi xam inobatga olinadi.

O‘zbek xalq qo‘shiqlarining lingvopoetik xususiyatlarini o‘xshatish, metafara, sifatlash kabi ko‘hna usullarning tahlili misolida juda mukammal o‘rgangan tadqiqotchi Yoqubbekova bu borada quyidagilarni ta’kidlaydi: “Xalq qo‘shiqlari poetikasini tashkil etuvchi qo‘shiq syujeti kompozitsiyasi, obrazlari kabi uzvlar asosida qo‘shiqlarning lisoniy badiiyati ham muhim ahamiyat kasb etadi. Qo‘shiqning voqeiy mohiyatining so‘z orqali qay tarzda qaysi qonuniyatlar asosida ifoda etilayotgani-li soniy badiiyati lingvistik xususiyatlari majmuidan anglashiladi.[5]

Tog‘ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” asarining lingvopoetik xususiyatlarini shunda ko‘rishimiz mumkinki ayrim hollarda yozuvchining ekspressivlikni, matiqiy-poetik ta’kidni yanada kuchaytirish maqsadi bilan asosiy-ba’zaviy gapdan parsellyat sifatida tashqariga chiqariladigan bo‘lak yoki gap asosiy gapda ham saqlanadi, ayni bo‘lak yoki gap alohida komunikitav birlik, ya’ni parsellyat sifatida ham takrorlanadi. Bunday holatlarda sintaktik- poetik quyuqlashuv juda kuchli bo‘ladi, ana shu ma’noda bunday konstruksiyalar jiddiy lingvopoetik qimmat kasb etadi.

Ayrim hollarda yozuvchining ekspressivlikni, mantiqiy-poetik ta’kidni yanada kuchaytirish maqsadi bilan asosiy-bazaviy gapdan parsellyat sifatida gapdan tashqariga chiqariladigan bo‘lak yoki gap asosiy gapda ham saqlanadi,ayni bo‘lak yoki gap alohida kommunikativ birlik ya’ni parsellyat sifatida ham takrorlanadi. Bunday holatlarda sintaktik-poetik quyuqlashuv juda kuchli bo‘ladi. Ana shu ma’noda bunday konstruksiyalar jiddiy lingvopoetik qimmat kasb etadi. Bunday parsellyativ konstruksiyalarning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri tayanch qism-asosiy gap tarkibidagi ta’kidlamoqchi bo‘lakning yangi semantik markazi sifatida takroran qo‘llanilishi hisoblanadi.

Ega sintaktik pozitsiyasidagi bo‘laklar takroriy qo‘llaganda, u bilan bog‘liq ma’noni kuchaytirish va asosiy diqqat-e’tiborni shu so‘zga qaratish maqsad qilingan bo‘ladi.

Masalan:-Dalalarim bir hafta bir hafta yahob suvladi.

Dalalarim bir hafta zaxlab suvsadi

Yoki shuningdek yana bir misol, Onamiz o‘ksib-o‘ksib yig‘laydi. Onamiz uv-uv yig‘laydi. Onamiz ovoz qo‘yib yig‘laydi.

Takror shaklidagi parsellyatlar asosiy qismning mazmun doirasiga aloqador bo‘ladi. Bu o‘rinda parsellyatning o‘zini va o‘zi tobe bo‘lgan qismni poetik aktuallashtirishga xizmat qiladi ega sintaktik pozisiyasidagi bo‘lak takrorlanganda u bilan bog‘liq ma’noni kuchaytirish va asosiy diqqat e’tiborni shu so‘zga qaratish maqsad qilingan bo‘ladi. Asos qismda to‘ldiruvchi, aniqlovchi, hol vazifasida kelgan bo‘laklarda ham parsellyatlik potensiali yuqori darajada bo‘ladi.

Asosiy gap tarkibidagi bo‘laklar tartibini o‘zgartirish orqali takroriy parsellyatni shakllantirish ham poetik ta’kidni kuchaytiradi. Masalan, *Bir oqshom darvozamizda uchta odam qora beradi. Odamlar ostonamizda alang-jalang bo‘lib turadi.*

Onamiz bet bekitib-bet bekitib peshvoz boradi.

[3] Бу хакда кар Новиков Л.А.Лингвистическое толкование художчственного текста.-М.: Русский язык,1979. С.8.
[4] Виноградов В.В.Проблемы русской стилистики.-М.: Высшая школа, 1981. С.195.
[5] Yoqubbekova M . O’zbekxalq qo’shiqlarining lingvopoistik xususoyatlari. –Toshkent: Fan,2005-yil 27 bet

-Qani u, tuzemes?

-deydi birov.

Onamiz anglamaydi-yer boqib tura beradi.

-Men sen churkadan so‘rayapman.

-Qani u, tuzemes churka?

-Kim-kim deydi onamiz.

-Bosmachi ering qani, deyapman!

Onamiz ana shunda anglaydi. Xiyol yuz ochadi. –Ha –a otasimi? –deydi.-Otasi tog‘lab ketib edi.

-Qachon keladi, tuzemes, churka?

-O‘tin terib bo‘lsa keladi-da.

Keluvchilar ket qayriladi.

-O‘zi bir tuzemes churka bo‘lsa, yana tag‘in betini bekitadi-ya! –deydi.

Yuqoridagi parchada takrorlar orqali ta’sirchanlik yanada kuchaygan, o‘tmishda xalq hayotining nihoyatda ayanchli ekanligi, mustaqillik uchun kurashgan kishilar xalq dushmani sifatida qoralanganligi takrorlar orqali ta’sirchanlikni oshirgan.

Ay, bir ayolimiz bor-da , ay, bir ayolimiz bor-da!

Bir vaqt lar suqsurday-suqsurday qiz edi! Bir vaqtlar chukkabel –chukkabel qiz edi!

Men ko‘nglim ketib-ko‘nglim ketib sovchi qo‘yib edim.

Ming qilsa-da xolamizni qizi-da –darrov ha, deya qolib edi.

Men mana bunday tuy noma tarqatib-tarqatib to‘y qilib edim:

Atir gul hidlari olamga ketdi,
Quvnoq yoshligimiz voyaga yetdi.
Hatto tengdir bo‘yimiz bo‘yga,
Sizlarni taklif etamiz to‘yga!

To‘yimizdan buyon ayolimiz uni olib ber-buni olib b er. , demaydi -desa birovni oldida demaydi.

Monologlar badiiy matnda lingvopoetik jihatdan alohida ahamiyatga ega nutq shakli hisoblanadi. Monologlar tarkibidagi qismlar miqdori va mazmuniy izchilligiga ko‘ra mikromatingga teng ifoda shakli hisoblanadi.

Kun olis boshim aylanadi.

Kun olis ko‘zim yoshlanadi

Kun olis ichak-qornim tomog‘imda bo‘ldi.

G‘arra-g‘arra qusishdan arminim qolmadi.

Salqintob-salqintob oqshom qo‘ndi men tag‘inda zaharlandim g‘o‘zalarim tusi o‘chdi g‘o‘zalarim sap-sariq bo‘ldi. G‘o‘zalarim entikdi. G‘o‘zalarim xansiradi.

Bu parchada yozuvchi ekspressivlikni, mantiqiy poetik ta’kidni yanada kuchaytirgan.

Bu parchada aniqlovchi takror holda qo‘llangan.

Xulosa qilib aytganda, yozuvchi asarlarida takroriy so‘zlar o‘ziga xos joziba va uslubiy bo‘yoq hosil qilgan.